СВОБОДА

як основоположний принцип організації

педагогічного процесу в дидактиці П. Каптерєва

ГЕРАСИМЕНКО Л. В.

УДК 37. 026. 014. 012/. 013 (092 Каптерєв)

У СУЧАСНИХ демократичних перетвореннях особливого значення набуває проблема людини, яка актуалізується в комплексі питань, найважливішими з яких є питання освіти й педагогіки. Усвідомлення методологічної орієнтації освіти як стратегії розвитку й саморозвитку особистості вимагає від педагогічної теорії і практики зосередження уваги на осмисленні внутрішньої природи людини, на створенні гуманних відносин в освітньому середовищі, розробці відповідних принципів і умов організації навчання. Ці завдання певною мірою реалізуються в різних напрямках модернізації освіти: диференціації, індивідуалізації, безперервності освіти, гуманізації й гуманітаризації, які зазначені в основних документах, прийнятих у рамках Болонського процесу, і сприймаються як основні вимоги XXI ст. Корені їх сягають у минуле, вивчення якого дозволяє краще зрозуміти сучасність, об'єктивно її оцінити, провести відповідні аналогії та розробити ефективні умови організації навчання в сучасній школі. Тому вивчення гуманістичної концепції навчання видатного педагога другої половини XIX – початку XX ст. П. Каптерєва має велике значення й науковий інтерес.

Піднесення свободи як основоположного принципу організації навчання було вистраждано науковцем. Кожен його крок у науці – послідовне й закономірне піднесення права людини на саморозвиток і вдосконалення, вірність своїм гуманістичним ідеалам, життє-

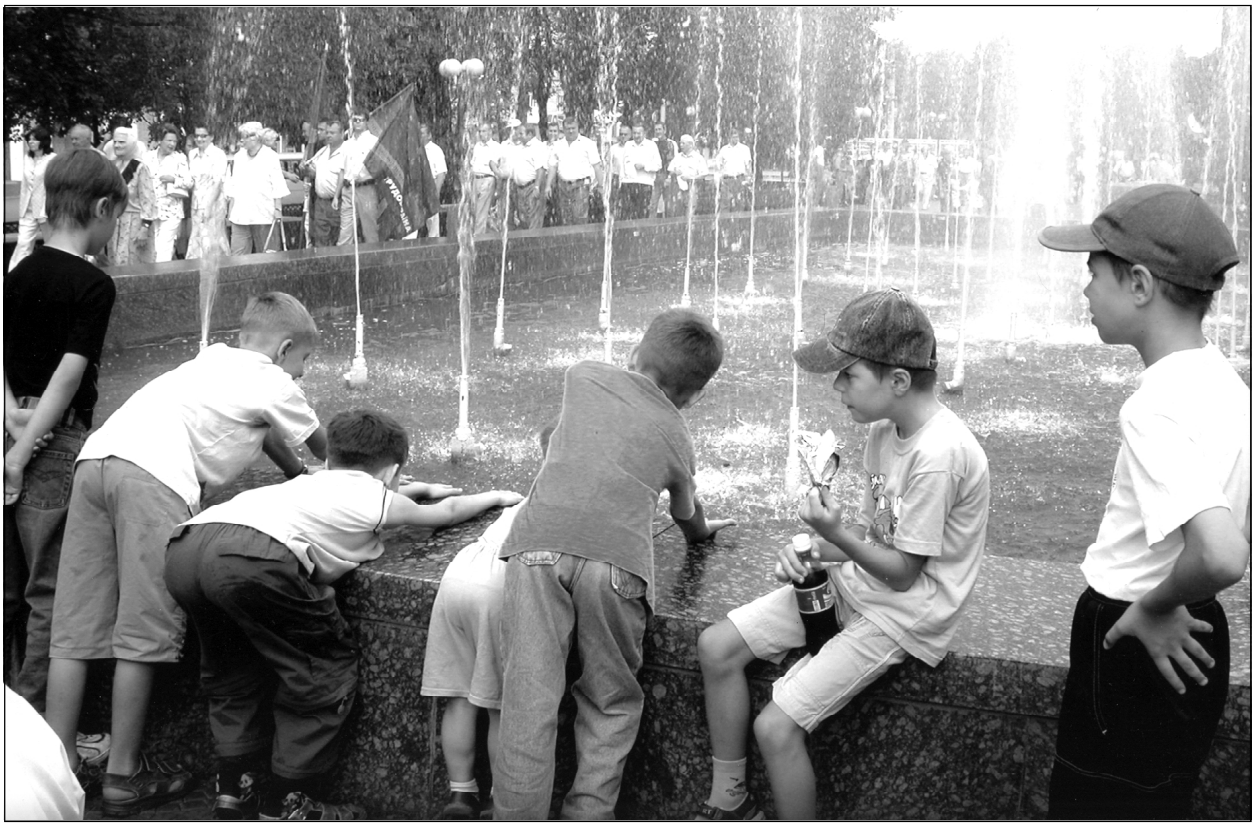

вим цінностям: повага до людини, визнання її права на свободу, самовизначення, віра в можливість зміни людської сутності на краще.

Оцінка педагогічного спадку вченого не була однозначною. В історіографічному дослідженні його творчості визначаються:

– оцінки, зумовлені ідеологічним підґрунтям соціалістичної країни (М. Даденков, Ф. Корольов, Є. Мединський, О. Пінкевич), у яких П. Каптерєв був представлений прибічником ліберально-буржуазної ідеології, противником революційного реформування суспільства, провідником ідей аполітичності навчально-виховної діяльності, що спричинило тривалий період забуття творів ученого;

– об'єктивне вивчення наукових здобутків П. Каптерєва в психолого-педагогічній науці (Б. Ананьєв, С. Винокуров, Ш. Ганелін, А. Гольдіна, Л. Заварзіна, П. Кузмін, П. Лебедєв, В. Сластьонін, З. Тамбієва). Зазначені науковці відзначали ґрунтовність дидактики П. Каптерєва, її антрополого-гуманістичне спрямування. Високо було оцінено обґрунтування вченим концепції цілісного педагогічного процесу, прагнення індивідуалізувати, диференціювати навчально-виховну діяльність, створити умови для вільного вибору учнями факультативних курсів залежно від їхніх власних інтересів і потенційних можливостей, реформувати традиційну класно-урочну систему навчання, подолавши проблему орієнтації на середнього учня, упроваджувати активні методи навчання, спрямовані на самодіяльність школярів, їхню свідому пошукову діяльність.

Незважаючи на активність учених другої половини XX ст. щодо вивчення педагогічного спадку П. Каптерєва, малодослідженим залишається питання принципів організації педагогічного процесу вченого, що становить основу його дидактичної концепції. Тому метою цієї наукової розвідки є висвітлення принципу свободи як основи впровадження гуманістичних та демократичних тенденцій у теорії навчання П. Каптерєва.

Основоположним поняттям дидактики вченого є поняття „педагогічного процесу", визначене ним у фундаментальній праці „Педагогічний процес" (1905). Це перша у вітчизняній і світовій педагогіці спроба представити навчально-виховну діяльність школярів як цілісний процес, спрямований на всебічне вдосконалення особистості на основі її органічного саморозвитку залежно від сил і відповідно до соціального ідеалу. Одним із основних принципів організації педагогічного процесу науковцем було визначено свободу. П. Каптерєв глибоко аналізував розуміння свободи різними вченими другої половини XIX ст. Витоки ідеї невтручання в процес учіння вчений виявив у працях Д. Писарева, який у статті „Жіночі типи" (1861) виступав проти примусу й будь-якого активного впливу дорослих на дитину в процесі навчання та виховання. Ідею свободи в подальшому розвивав і захищав Л. Толстой, визначивши його основоположним принципом своєї педагогічної системи. П. Каптерєв не погоджувався з Д. Писаревим та Л. Толстим щодо повного усунення впливу старших на молодше покоління й забезпечення повної свободи вибору для дітей. З іронією П. Каптерєв поставився до одкровень Л. Толстого щодо свободної школи: „Всі помилялися, я один знаю істину й відкрию її світу. Бог один, і Толстой – пророк його з педагогічних питань" [5, с.73].

По-іншому розумів свободу сучасник П. Каптерєва С. Миропольський. Істинною свободою він уважав самообмеження, вільне підпорядкування своєї волі моральному закону, волі Бога. На відміну від С. Миропольського, П. Каптерєв визнавав право кожної особистості до вільного волевиявлення: „Свобода кожної істоти виявляється в тому, що вона діє сама собою, відповідно до своєї природи й не примушується до діяльності чимось стороннім" [3, с. 208].

Однак П. Каптерєв, ґрунтуючись на антропологічних засадах, чітко усвідомлював, що в процесі виховання активізуються різноманітні впливи на дитину: національні традиції, релігія, суспільні ідеали, тому абсолютно вільною вона бути не може. Учений переконливо доводив, що організувати процес навчання й виховання молоді, не зважаючи

ні на які чинники й керуючись тільки їхніми бажаннями й задоволенням, – неможливо.

Свобода в педагогічному процесі, на думку П. Каптерєва, потрібна для того, щоб кожна людина могла виявити своє „духовне обличчя", жити й розвиватися як індивідуальність, відповідно до власної природи, а не за загальними шаблонами. У цьому контексті актуальним для кінця XIX – початку XX ст. було питання забезпечення рівних можливостей для навчання дітей різних верств населення. У той час, коли педагоги-гуманісти, серед яких був П. Каптерєв, наполягали на рівності всіх дітей щодо здобуття освіти, низка державних документів і циркулярів були спрямовані на зменшення можливості дітей нижчих верств населення навчатися. Це обмежувало їхнє право щодо самовдосконалення. 18.06.1887 р. було підготовлено циркуляр, підписаний Міністром освіти І. Деляновим, про „дітей кухарки", у якому викладено пропозицію не допускати до навчання в гімназії й прогімназії дітей нижчих верств населення, за винятком найбільш обдарованих: „Таким чином.., гімназії й прогімназії звільняться від вступу до них дітей погоничів, лакеїв, кухарів, прачок, дрібних торговців і тому подібних людей, чиїх дітей, хіба що за винятком особливо обдарованих, узагалі не слід виводити з середовища, до якого вони належать, і через це, як показує досвід, приводить їх до зневажання своїх батьків, до невдоволення побутом, до озлоблення проти наявної й невідворотної, за самою природою речей, нерівності матеріальних станів" [11, арк. 36]. Результатом цього було суттєве зменшення кількості учнів із міської бідноти та селянства, що здобували класичну освіту. Так, посилаючись на „Історичний огляд діяльності міністерства народної освіти: 1802 – 1902 років", підготовлений С. Рождественським, П. Каптерєв наводив такі дані: у 1881 р. кількість учнів із оточення дворян і чиновників становили 47, 5%, а в 1894 р. кількість їх зросла до 56,3%. На відміну від цього, кількість гімназистів із простих городян зменшилась із 37,2% у 1881 р. до 31,7% у 1894 р.; учнів із селян із 8% у 1881 р. до 6% у 1894 р. [5, с. 405].

У 1896 р. у „Московском сборнике" обер-прокурор святійшого синоду К. Побєдоносцев виклав своє бачення проблем навчання, виховання й освіти, відзначивши, що школа не повинна відривати дитину від природного для неї середовища й позбавляти родину робочої сили, а також задурювати голови простолюдинів марнославством та примарними надіями. Такий виступ у пресі відомого державного та громадського діяча поглибив прірву між суспільними прошарками населення та ускладнив доступ до освіти простим людям Російської імперії. За таких умов гуманіст П. Каптерєв не міг залишатися осторонь, що спонукало його до висунення прогресивної для свого часу вимоги безстановості освіти, тісно пов'язаної з упровадженням демократичних відносин та свободи педагогічного процесу. Як і В. Стоюнін, учений був переконаний, що становість у суспільстві роз'єднує людей і доводить їх до ворожнечі, подавляє громадянські інтереси й почуття. Виховання ж громадянськості П. Каптерєв уважав найголовнішим завданням педагогічного процесу. Розв'язати його було можна, лише впроваджуючи принцип свободи в педагогічний процес, відстоюючи рівні права всіх верств населення перед наукою й освітою: „Школи, як і лікарні, педагогіка, як і медицина, існують для всіх станів і не змінюються залежно від їхніх відмінностей" [3, с. 211].

Учений не поділяв погляди П. Юркевича щодо специфіки виховання й навчання бідних дітей, яке повинно дисциплінізувати розум, приковуючи до небагатьох, але твердих істин, оскільки діти з народу не мають ні часу, ні засобів для глибокої внутрішньої освіти [10]. П. Каптерєв уважав можливим навчання дітей різних верств населення, підкреслюючи, що єдиний розподіл між ними може бути за їхніми інтересами й здібностями. Вимога безстановості освіти в дидактиці вченого була похідною від принципу свободи й зумовлювала загальнодоступність навчання й виховання для дітей різних соціальних груп, забез-

печення всім рівних можливостей для саморозвитку.

Реалізації принципу свободи, на думку вченого, сприяла вимога автономності педагогічного процесу. Автономність розглядалася П. Каптерєвим як звільнення педагогічного процесу від сторонніх впливів держави й церкви й була зумовлена потребами тогочасної педагогіки й особливостями організації освітнього процесу другої половини XIX ст.: „…допомагати органічному саморозвитку дітей і юнацтва й вдосконаленню людської особистості ні держава, ні церква безпосередньо не можуть, це не їхня задача" [6, с. 22]. Тому П. Каптерєв розрізняв поняття *суспільство і держава, релігійність і церква*. Він визнавав необхідність виховання духовних, віддання державі й церкві громадян, але захищених від тотального бюрократичного регулювання й догматичного впливу цих соціальних інститутів на шкільну справу.

Вимога автономності педагогічного процесу дала привід для виникнення наукової, а більше – ідеологічної дискусії, яка не вщухала й у XX ст. Так, Є. Мединський на початку XX ст. гостро висловився проти автономності, пов'язавши її з „безпартійністю та аполітичністю у вихованні", що, на думку дослідника, було виявом буржуазної сутності П. Каптерєва. З. Тамбієва, автор першої дисертаційної роботи з вивчення дидактики П. Каптерєва, даючи загалом позитивну оцінку його науковим здобуткам, зазначала в статті „Дидактичні погляди П. Каптерєва" (1964), що в роки Радянської влади вчений „займав неправильну позицію в питаннях про державне управління школою і її роботою. Не зрозумівши корінного повороту в світовій історії, а також ролі пролетарської держави в перетворенні всіх сфер життя і діяльності Радянської республіки, він продовжував відстоювати автономію школи, незалежність педагогічного процесу в ній від політики Комуністичної партії і робочо-селянського уряду" [9, с. 124]. Л. Заварзіна, науковець XXI ст., якій належить аналіз педагогічного спадку П. Каптерєва останніх років життя, поділяє погляди науковців XX ст., називаючи автономність „шкідливою утопією, що знаходить і в наш час багато прихильників" [2, с. 76]. Прибравши ідеологічний підтекст, слід розібратися в сутності вимоги автономії, яку висував П. Каптерєв до педагогічного процесу, розглядаючи історичний контекст другої половини XIX ст.

Аналізуючи „нову педагогію", П. Каптерєв звернувся до статті І. Скворцова „Свобода школи", надрукованої у вересневому журналі „Ясная поляна" (1862). У ній зазначено, що найбільше шкодить школі держава, перетворюючи її „в адміністративний заклад, у якому за учіння дають посади та ситі місця, створюючи чиновницьку педагогію та педагогів-чиновників, які відверто не розуміли істинної сутності виховання…" [5, с. 103]. Дослідник І. Скворцов уперше вказав на необхідність автономії освіти від держави. Він переконливо доводив, що основа освіти (наука й гуманізм) спільна для всіх людей, а не для громадян відповідної держави. Отже, освіта повинна бути поза політикою. Визначаючи важливість поглядів дописувача „Ясной поляны" щодо визначеної проблеми, П. Каптерєв називавав їх „…виливами наболілого серця, це є вкладання перстів у рану педагогічної справи в Росії" [5, с. 160]. Розвиваючи й поширюючи думку свого попередника, П. Каптерєв у статті „Про суспільні завдання освіти" (1892) чітко визначав очікування держави щодо освіти. На думку вченого, освітній процес у тогочасній школі не мав самостійного значення й був засобом задоволення державних потреб. Держава повністю підпорядковувала освіту, нав'язуючи іноді боротьбу з неприйнятними, на її погляд, суспільними явищами. На думку вченого, державу не цікавив тогчасний момент розвитку дитини, усебічний і гармонійний розвиток окремих особистостей. Коло її інтересів – дисципліна, відданість політичній системі, яка існує, політична благонадійність громадян. П. Каптерєв поділяв погляди В. Стоюніна щодо негативного впливу держави на педагогічний процес, який відзначав у статті „Замітки про російську школу" (1860): держава „…може тільки стримувати правильний розвиток школи, а не спрямовувати його до справжніх шкільних цілей, тому що в неї немає

тих сил і засобів, які потрібні для оцінки живої педагогічної справи" [8, с. 175]. Закони, які привносить держава в школу, на думку В. Стоюніна, вступають у протиріччя з педагогічними вимогами. П. Каптерєв, як і В. Стоюнін, був переконаний у тому, що єдині закони, яким повинен підпорядковуватися педагогічний процес, – це закони розвитку дитини: „Не можна… педагогічний процес спрямовувати до зміцнення будь-яких вузьких партійних ідеалів; слід твердо пам'ятати, що створення переконань релігійних, політичних, суспільних – справа більш-менш зрілого віку й припадає на позашкільний вік" [10, с. 207]. Усі пріоритети держави, як зазначено в працях науковця, розходяться з головним завданням педагогічного процесу – удосконаленням особистості учня.

Така думка вченого не була загальновизнаною. Так, редактор журналу „Русская школа" Я. Гуревич не погоджувався з думками П. Каптерєва щодо зацікавленості держави лише спеціальною підготовкою молоді й відсутністю піклування про „розвиток розуму й інтересу учнів" [8, с. 67]. Я. Гуревич називав аргументи П. Каптерєва бездоказовими, оскільки вони не спиралися на аналіз основних державних циркулярів і документів щодо освітньої справи. Редактор „Русской школы" як антитезу висловлюванням П. Каптерєва наводив зміст документа „Правила проведення випробувань для класичних гімназій від 12.03.1891 року", у якому, зокрема, зазначено, що екзаменатор якнайперше має звертати увагу не на обсяг учнівських знань, а на їхню якість та загальний розвиток учнів, а також їхні здібності та інтерес до роботи [8, с. 69].

Однак аналіз періодичних публікацій 80 – 90 рр. XIX ст. та наукових праць педагогів цього періоду дають можливість зауважити, що зазначені „Правила…" були лише поодинокими намаганнями держави виявити цікавість до внутрішнього світу дітей та їхнього розвитку, що не вичерпувало проблеми державного втручання, яка негативно впливала на педагогічний процес.

Засобом протистояння цьому, на думку П. Каптерєва, могла бути тільки автономність педагогічного процесу. Ідею автономності вчений переносив на школу, уважаючи її самокерованою: „Це організм, який живе своїми силами й засобами й ні від кого й ні від чого не залежить, окрім тих законів, які сама школа виробила" [6, с. 313]. Тому цілком логічною була думка вченого, висловлена ним у статті „Педагогіка й політика" (1921) щодо аполітичності шкільного життя. П. Каптерєв наголошував, що кожна політична партія зацікавлена реалізувати свої інтереси, підпорядкувати їм маси людей, молоді. На думку педагога, це недопустимо, оскільки приводить до однобічності у формуванні поглядів і переконань, що заважає загальному розвитку людини: „Школа – не прихвостень політичних партій, вона вище за них і грунтується на вічних законах розвитку людського організму. Політична гризня, політичні усобиці її не стосуються, вона має свого істинного, вічного бога – науку про людську природу і її розвиток, якому повинна служити і прихилятися; молитися ж політичним ідолам, яким сьогодні приносять жертву, а завтра кинуть у багно й ростопчуть ногами, або в піч і спалять, негідно справжнього педагога" [1, с. 212]. Учений переконаний у тому, що педагогіка загалом аполітична, адже для політики „особистість – нуль", ніщо, а для педагога вона священна. Як виважений, переконаний гуманіст, П. Каптерєв не намагався ізолювати дітей від суспільства й визнавав за учнями право бути активними учасниками суспільного життя, але наголошував на необхідності зважати на вік дитини й забезпечувати їй умови для свідомого вибору своєї життєвої позиції. Свідомість учня, за переконанням ученого, має бути вільною, розглядати критично партійні гасла і програми, робити це об'єктивно на основі прищеплених у школі знань із суспільних дисциплін.

П. Каптерєв визначав дві форми автономії державної школи:

– демократична, що керується педагогічною радою, члени якої рівні у виборі викладачів, адміністрації, уведення шкільних порядків, використання шкільних коштів та ін. За такої автономії вчитель живе інтересами

школи, близько до серця приймає її успіхи й невдачі, намагається впроваджувати різноманітні заходи для її процвітання;

– олігархічна (часткова автономія), що керується опікувальною радою, до складу якої можуть входити кілька виборних членів від різних корпорацій, від батьківського комітету, міського й земського самоуправління, керівники школи. Вони обговорюють усі питання школи, крім „чисто навчальних", що стосуються змісту та методів навчання [6].

Як зауважував учений, демократична автономія є бажаною, оскільки повною мірою сприяє створенню умов, необхідних для вільного саморозвитку й удосконалення учнів.

Отже, автономність у теорії П. Каптерєва була важливою вимогою, спрямованою на поширення демократичних тенденцій, свободи й зменшення чиновницького впливу на школу та на педагогічний процес.

Автономний педагогічний процес передбачав упровадження демократичних стосунків між його учасниками, коли „Я" гармонійно поєднується з „Я" іншого: учителями й учнями, учнями й батьками, учителями й батьками, адміністрацією й учителями та ін. Обмеження свободи дитини, численні накази й правила зумовлюють, на думку вченого, суттєві незручності й перешкоджають правильному розвитку дітей. Тому педагог наполягав на необхідності створення таких умов, у яких би дитина була здатна робити власний свідомий вибір, самостворюючись. Батьки й педагоги мали тільки спрямовувати учнів у процесі самовдосконалення. Важливо, що П. Каптерєв системно підходив до розгляду питання свободи педагогічного процесу й виховання вільної особистості, зауважуючи: „Не може виховати вільну совість і вільний розум дитини та людина, яка сама не має вільного розуму й свободи совісті…Не можна дати іншому того, що не маєш сам. Вільна школа не може бути вільною для учнів й невільною для учителя, вчителі й учні поєднані нерозривно, а тому однобічної свободи бути не може…" [4, с. 17]. Таким чином, учений підкреслював важливість усвідомлення власної свободи учителями як основи для побудови демократичних стосунків із учнями. Спонукати до такої системи відносин, як уважав П. Каптерєв, мало усвідомлення самодостатності й власної цінності, повага до особистості школяра.

Справжнім виявом свободи, як зазначав П. Каптерєв, мало бути усунення примусовості, яка панувала в освіті тогочасної Російської імперії. Так, продовжуючи думку П. Юркевича, який уважав, що основою навчання повинно бути не примушування, а усвідомлення „краси пізнання", почуття обов'язку, що домінували б над миттєвими інстинктами й бажаннями, П. Каптерєв обґрунтував необхідність вільного компонента навчання, який сприяв би творчому саморозвитку особистості. Забезпечення функціонування змінного складника педагогічного процесу зумовлювала необхідність глибокого знання індивідуальності учнів, створення умов для реалізації їхніх мотивів, пізнавальних інтересів, потенційних можливостей та здібностей, а також розвитку відповідальності й волі. „Кожна людина – невикорінюваний суб'єктивіст: у кожного свій характер, свій смак, свої особливі органи відчуття, своє здоров'я і хвороби, особливий розум, пам'ять і фантазія", – зауважував П. Каптерєв [3, с. 411]. Ураховуючи це, П. Каптерєв рекомендував будувати гнучкі програми, які б передбачали можливість коригувати зміст навчання відповідно до соціально-економічних особливостей конкретної місцевості, а також потенційних можливостей і інтересів дітей. Вільний компонент у практиці шкільного навчання мав бути представлений системою факультативних занять за вибором школярів, щоб допомагати реалізації домінантних інтересів і самовдосконаленню. Цьому сприяли й фуркації, які дозволяли учням поглибити знання з певних навчальних дисциплін і забезпечували можливість правильно обрати майбутній напрям професійної діяльності, послідовно розвиваючи свої здібності до гуманітарних, природничо-математичних, технічних чи економічних наук.

Отже, визнаючи вплив суспільства, держави на педагогічний процес, учений напо-

лягав на його незалежності від бюрократизму й формалізму держави та догматизму церкви, наполягаючи на підтриманні лише тих упливів, які забезпечували саморозвиток та вдосконалення учнів. П. Каптерєв намагався застерегти суспільство від надмірного захоплення політикою, акцентував увагу на формуванні свідомості вільної, активної, дієвої особистості, здатної до постійного самовдосконалення й готової відстоювати свої громадянські переконання.

Висновки П. Каптерєва надзвичайно актуальні в наш час. Боротьба різних партій за владу під час виборів поширюється й на працівників освіти та учнів, що виявляється в організації примусових мітингів у підтримку кандидатів тієї чи тієї політичної партії, залучення школярів до розповсюдження агітаційних матеріалів, поширенні агітаційної продукції з логотипами певної політичної партії серед школярів та їхніх батьків. Органи місцевого самоврядування й сьогодні брутально втручаються в шкільне життя; закриваючи школи, звільнюючи вчителів та ініціюючи нескінченні звіти успішності, що суттєво формалізує саму навчально-виховну діяльність у школі. Отже, вивчення праць П. Каптерєва дає можливість усвідомити певні уроки історії, попередити виникнення помилок та розробити ефективні способи реформування сучасної освіти на засадах гуманізму, свободи та демократії.

Література

1. Антология гуманной педагогики. Каптерев. – М. : Издат. дом Ш. Амонашвили, 2001. – 224 с.

2. Заварзина Л. Э. П. Ф. Каптерев об автономности педагогического процесса / Л. Э. Заварзина // Педагогика. – 2010. – № 4. – С. 69 – 79.

3. Каптерев П. Ф. Избранные педагогические сочинения / П. Ф. Каптерев ; под ред. А. М. Арсеньева. – М. : Педагогика, 1982. – 704 с.

4. Каптерев П. Л. Н. Толстой и современное преобразование школы / П. Каптерев // Педагогическая мысль. – 1919. – № 1 – 3. – С. 1 – 18.

5. Каптерев П. Ф. Новая русская педагогия, ее главнейшие идеи, направления и деятели / П. Ф. Каптерев. – СПб., 1914. – 212 с.

6. Каптерев П. Новая школа в новой России / П. Каптерев // Педагогический сборник. – 1917. – № 10 – 11. – С. 307 – 349.

7. Каптерев П. Ф. Об общественных задачах образования / П. Ф. Каптерев // Русская шк. – 1892. – № 1. – С. 55 – 72.

8. Стоюнин В. Я. Избранные педагогические сочинения / В. Я. Стоюнин ; под ред. Г. Савенок. – М. : Педагогика, 1991. – 368 с.

9. Тамбиева З. М. Дидактические взгляды П. Ф. Каптерева / З. М. Тамбиева // Советская педагогика. – 1964. – № 3. – С. 122 – 134.

10. Юркевич П. Д. Курс общей педагогики с приложеними / П. Д. Юркевич. – М., 1869. – 404 с.

11. Центральний державний історичний архів м. Києва Ф 707 Попечителя Киевского учебного округа оп. 87, Д 6759 Циркулярные распоряжения министра народного просвещения, 1887, 81 арк.

* * *

Герасименко Л. В. Свобода як основоположний принцип організації педагогічного процесу в дидактиці П. Каптерєва

Стаття розкриває історичні корені виникнення принципу свободи як підґрунтя педагогічного процесу, що пов'язано з гуманізацією й демократизацією шкільного життя. У статті розглянуто гуманістичну теорію видатного вітчизняного педагога й психолога другої половини XIX – початку XX ст. П. Каптерєва, в основу якої покладена ідея саморозвитку особистості учня в процесі навчально-виховної діяльності. Схарактеризовано принцип свободи як основоположний принцип у науковій концепції вченого, який обґрунтовує необхідність автономності школи й педагогічно-

го процесу, свободи суб'єктів навчання, демократизації їхніх стосунків.

Розглянуто способи реалізації принципу свободи в організації навчання: упровадження вільного компонента у зміст навчання (система факультативних занять за вибором школярів), а також фуркацій, спрямованих індивідуалізувати навчання й задовольнити інтереси й потреби учнів. Теорія вченого розглянута в контексті гуманістичних поглядів представників прогресивної педагогіки зазначеного періоду: Я. Гуревича, С. Миропольського, М. Пирогова, В. Стоюніна, Л. Толстого, П. Юркевича.

Ключові слова: принцип свободи, педагогічний процес, автономність педагогічного процесу.

Герасименко Л. В. Свобода как основополагающий принцип организации педагогического процесса в дидактике П. Каптерева

Статья раскрывает исторические корни возникновения принципа свободы педагогического процесса, связанного с гуманизацией и демократизацией школьной жизни. В статье рассматривается гуманистическая теория выдающегося отечественного педагога и психолога второй половины XIX – начала XX века П. Каптерева, в основу которой положена идея саморазвития личности ученика в процессе учебно-воспитательной деятельности. Охарактеризован принцип свободы как основополагающий принцип в научной концепции ученого, который обосновывает необходимость автономности школы и педагогического процесса, свободы субъектов обучения, демократизации их отношений.

Рассмотрены практические способы реализации свободы в организации обучения: внедрение свободного компонента в содержание обучения (система факультативных занятий по выбору учеников), а также фуркации, направленные на индивидуализацию обучения и реализацию интересов и потребностей учеников. Теория ученого рассматривается в контексте гуманистических взглядов представителей прогрессивной педагогики отмеченного периода: Я. Гуревича, С. Миропольского, Н. Пирогова, В. Стоюнина, Л. Толстого, П. Юркевича.

Ключевые слова: принцип свободы, педагогический процесс, автономия педагогического процесса.

Herasymenko L. V. Freedom as the Basic Principle of the Organization of Educational Process in P. Kapterev's Didactics

The article reveals the historical roots of the emergence of the principle of freedom as the foundation of the pedagogical process connected with the humanization and democratization of schooling. In this regard, the author analyses the humanistic theory of P. Kapterev, an outstanding national educator and psychologist of the second half of the 19th – early 20th Centuries, which is based on the idea of self-development of student's personality in the educational process. Special attention is given to the principle of freedom as the fundamental principle of the scholar's scientific approach, which justifies the necessity to ensure the autonomy of the school and the educational process, students' freedom, and the democratization of their relationship.

The following practical ways of the realization of the principle of freedom in the organization of the education are considered: freedom in the content of education was assured by a system of electives offered to students, whereas the individualization of education, the consideration of students' interests and needs were realized through furcations. The educator's theory is examined in the context of the humanistic views of the representatives of the progressive pedagogy developed during the period under consideration: Ya. Hurevych, S. Myropolskyy, N. Pirogov, V. Stoyunin, L. Tolstoy, P. Yurkevych.

Key words: principle of freedom, educational process, autonomy of educational process.

Стаття надійшла до редакції 25.06.2013 р.
Прийнято до друку 01.11.2013 р.
Рецензент – д. п. н., проф. Савченко С. В.